

Nedim'in Meşhur Beytine
Vakanüvis Es'ad Efendi'nin Şerhi

Yard. Doç. Dr. Ali Emre Özyıldırım*

Tanzimat öncesinde Türkçe manzum eserlere yazılmış şerhler birkaç istisnai örnek dışında edebî değil tasavvufî amaçlarla kaleme alınmıştır. Bu tip tasavvufî şerhler bir yana bırakılacak olursa bir Türkçe şiiri, edebî unsurlara da dikkat çekerek, izah etme gayretiyle yazılan en eski şerh örneklerinden birinin Bergamalı Kadri'ye ait olduğunu söylemek mümkündür. Bergamalı Kadri Anadolu Türkçesine ait ilk gramer kitabı niteliğindeki *Müyessiretü'l-Ulûm* (telifi: 937 H. = 1530 M.)'un sonunda Hayâlî (ö. 964 H. = 1556-7 M.)'nin bir gazelini şerh etmiştir¹. Arpaemini-zade Sâmî (ö. 1146 H. = 1733-4 M.)'nin

Hâzır ol bezm-i mükâfâta eyâ mest-i gurûr
Raḥne-i seng-i siyeh penbe-i minâdandır

beyti üzerine Müstakim-zâde Süleyman Saadeddin Efendi (ö. 1202 H. = 1787-8 M.)'nin kaleme aldığı şerh (telifi: 1180 H. = 1766-7 M.) ise bu mısraları açıklama çabasıyla yazılan izah ve yorumların ilk örneği konumundadır². 18. yüzyıl şairlerinden Ferrî (ö. 1220 H. = 1805 M.)'nin kendi gazellerinden birine yazdığı şerh de bu konuda anılması gereken nâdir örneklerden biridir.³

* Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

¹ Bergamalı Kadri, *Müyessiretü'l-Ulûm*, haz. Besim Atalay, İstanbul, 1946, s. 94-113.

² Müstakim-zâde Süleyman Saadeddin, "Şerh-i beyt", *Mecmû'a-i Resâ'il-i Müstakim-zâde*, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Ktp., M. Ozak I, 455, yk. 220a-b. Müstakim-zade burada beytin ilk mısraının aslında "Şağm ey mest-i derûn-saht ki rûz-ı ferdâ" şeklinde olduğunu belirtmiştir.

³ Mehmet Kırbıyık, "Ferrî Mehmed'in Bir Gazelinin Şerhine Dair", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, S. 7, Konya, 2000, s. 343-360.

Süleymaniye Kütüphanesindeki Sahhaflarşeyhi-zade Vakanüvis Es'ad Efendi (ö. 1264 H. = 1848 M.)'ye ait mecmuaların birinde yer alan ve ilk defa bu yazıyla tanıtılan Nedim (ö. 1143 H. = 1730 M.)'e ait meşhur beytin şerhi ise çeşitli açılardan kayda değer özelliklere sahiptir. Her şeyden önce bu şerh yukarıda da bahsedildiği gibi Tanzimat öncesinde tasavvufî değil de edebî kaygılarla kaleme alınan az sayıdaki örnekten biri olarak görünmektedir. Ayrıca aşağıda da görüleceği gibi Es'ad Efendi'nin, beyti şerh ederken bir anlamda yaşadığı dönemde edebî bir tartışma başlatma niyetinde olduğu hissedilmektedir. Son olarak Es'ad Efendi'nin divan sahibi bir şair ve Türkçenin sadeleşmesi yolunda dönemine göre bilinçli gayretler sarf eden öncü isimlerden biri olması da yazdığı şerhin önemini artıran sebeplerden biri olarak düşünülmelidir⁴.

Aşağıda önce Es'ad Efendi'nin şerhi verilmiş daha sonra bu şerh hakkındaki görüş ve yorumlarım sıralanmıştır.

“Ez-ğazel-i meşhūr-ı Nedīm

Büy-ı gül taķtīr olunmuş كزك işlenmiş uci
Biri olmuş hoy birisi dest-māl olmuş saña

Ekşer-i ihvān-ı bā-şafā iş bu beyt-i dil-ārāda olan كزك lafzında kāfi edāta ḥaml ile nāz u şīve dinilen vaşfi dest-māle teşbīh ile şūret-i isti'āre-i taḥyīliyyede gülūñ bŷı taķtīr olunup ve nāz u şīvenŷñ uci işlenŷp ya' nī naķş olunup bŷı-ı gŷli gŷl-āb gibi hoy-ı dil-bere ve nāzı elinde olan dest-māle teşbīh ile ma' nā virirler ise de istişmām-ı bŷı-ı fenn-i beyān edenlere ḥafī degildir ki nāzıñ dest-māl ile vech-i şebehde mŷnāsebeti yoķdur. Evlāsı lafz-ı

⁴ Es'ad Efendi için bkz.: Ziya Yılmaz, “Esad Efendi, Sahaflar Şeyhizade”, *TDVİA*, C. 11, İstanbul, 1995, s.341-345.

mezkûr kâf ile bir kelime olarak laṭîf ma' nâsına olmaqdır. Bu şürette maḥşûl-i beyt: Dil-berinḥ hoyı ya'nî gül-i 'izârında olan deri muḳaṭṭar bûy-ı gül ve gül daḥi eṭrâfı naḳş olunmuş rûyumu silmege dest-mâli oldu dimekdir.”⁵

Burada dikkat çeken ilk nokta söz konusu kelimenin “nâzîḥ” değil de “nâzik” şeklinde okunması yolundaki teklifin Es'ad Efendi'ye ait olduğudur. Bizzat şârihin ifadelerinden, o dönemde de bu kelimenin “nâzîḥ” okunduğu ve beyte bugünkü gibi anlam verildiği gayet net olarak anlaşılmaktadır. Bununla beraber Es'ad Efendi'nin genel kabul gören okunuşa muhalefetle böyle bir teklifte bulunarak âdeta edebî bir tartışma başlatmaya çalışması acaba nasıl açıklanabilir? Bu iddianın sebebi ne olabilir? Şârihin teklifini edebî bir zemine oturtma gayreti ne kadar tatmin edicidir?

Her şeyden önce Es'ad Efendi'nin kelimeyi “nâzik” şeklinde okumasını nâzın dest-mâle istiare-i tahyîliyye yoluyla teşbih edilemeyeceğini, nâzın dest-mâl ile vech-i şebehde münasebetinin bulunmamasıyla açıklaması üzerinde durmak gerekir. “Sebk-i Hindî” ekolünün üslup özelliklerini başarıyla kullandığı bilinen bir şair olan Nedim'in, bu edebî anlayışın temel özelliklerinden biri olan soyut kavramları teşbih ve yine teşbihten ayrı düşünülmesi mümkün olmayan istiare yoluyla somutlaştırmanın Türk edebiyatındaki en başarılı ve sanatkârane örneklerini veren bir şair olduğu bilinmektedir. Nitekim üzerindē tartışılan beytin ilk mısrasında “nâz” gibi soyut bir kavramın “ucunun işlenmesi” karinesiyle, yani istiare-i mekniyye-i tahyîliyye yoluyla “dest-mâl”e teşbihi ve ikinci mısradaki müşebbehün bihin açığa çıkarılması, eğer bu hayâl orijinal ise, şairin muhayyile gücünü göstermesi bakımından en çarpıcı örneklerden

⁵ Es'ad Efendi, *Mecmû'a*, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 3737, yk. 165b.

biridir⁶. Bu noktada şüphesiz Es'ad Efendi'nin, bir divan şairi olmasına rağmen, bu hayâli yakalayamadığını ve "nâz" ile "dest-mâl" arasında klişeleşmiş veya beklenen bir vech-i şebek ilişkisi bulunmadığını ileri sürerek yeni arayışlara girdiğini ifade etmek gerekir. Kaldı ki beyitte söz konusu kelimenin "nâzîñ" şeklinde okunması gerektiğini 'ihşas' eden ve muhtemelen Es'ad Efendi'nin haberdar olmadığı bir edebî nükte daha vardır. Bu nükte ise "Bir kimsenin mendili olmak" diye tercüme edilebilecek Farsça "dest-mâl-i kesî bûden" deyiminde saklıdır. Bu deyim bir kimsenin esiri, giriftarı, zebunu olmak anlamına geldiği düşünülürse⁷ beytin bütünlüğü içinde nâzın sevgilinin dest-mâli olması 'espri'si ve Nedim'in sanatkârlığı daha iyi anlaşılacaktır.

Acaba kelimenin "nâzik" olarak okunması beytin bütünlüğü içinde anlam ifade eder mi? Bu soruya da olumlu cevap vermek mümkün değildir. Es'ad Efendi'nin "mahsul-i beyt" başlığıyla verdiği son cümlesinden ucu işlenen nesnenin gül olduğunu iddia ettiği anlaşılıyor ki her şeyden önce bu durumda bir "za'f-ı telif" söz konusu olacaktır. Çünkü beyitte gülden değil bûy-ı gülden söz edilmektedir. Ayrıca böyle bir okuyuşta söz konusu "za'f-ı telif" in yanı sıra mısralar arasındaki çarpıcı paralellik de etkisini kaybedecektir. Nedim gibi usta bir şairin kaleminden çıkan beyitlerde bu kusurların bulunması düşünülemez.

Buradan hareketle edebiyat tarihimizle ilgili önemli bir tespitte bulunmak mümkündür. Es'ad Efendi'nin bu tutumu, yani soyut bir kavram olan "nâz"ın "dest-mâl" teşbihini kabul edememesi ve müşebbehin "gül" gibi somut bir nesne olması gerektiği yönündeki

⁶ Divan edebiyatında bir şairin kullandığı edebî hayâlin "orijinalite"si hk.: Abdulkadir Güner, "Şeyh Galib'in Şiirlerinde Bir Anlatım Özelliği", *Türkoloji Dergisi*, C. 13, S. 1, s. 100-101, Ankara, 2000.

⁷ Raḥîm 'Afîfî, *Ferheng-nâme-i Şi'rî*, Sürûş, Tahran, 1372, C. 2, s. 981; "Dest-mâl" kelimesinin kinaye yoluyla 'esir' anlamı taşıdığı da bilinmektedir: Mütercim 'Aşım, *Tibyân-ı Nâfi' der-Terceme-i Burhân-ı Kâfi'*, İstanbul, 1265, s. 275.

ısrarı, özellikle İran edebiyatında “Sebk-i Hindî”ye yöneltilen, teşbih ve istiarelerdeki gariplik, tuhafılık gibi eleştirilerin, herhangi bir teorik tartışma zeminine oturtulmasa da potansiyel olarak divan edebiyatında da var olduğunu göstermektedir. Bunun temel sebebi ise biraz önce de değinildiği gibi söz konusu ekole mensup şairlerin kalıplaşmış teşbih unsurlarına iltifat etmeyerek daha önce örneği görülmeyen somutlaştırmalara gitmelerinde aranmalıdır. Bu tip hayâlleri anlayamayanlar Es'ad Efendi örneğinde görüldüğü gibi doğrudan eleştiride bulunmasalar da beyitleri farklı şekillerde okuyup anlamlandırmaya çalışarak bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde söz konusu edebî ekole karşı bir tavır takınmışlardır. Şârihin beyti doğru okuyup, doğru anlamlandıranları “istişâm-ı bûy-ı fenn-i beyân” edemeyenler olarak nitelmesini başka türlü açıklamak mümkün görünmemektedir. Halbuki en etkileyici örnekleri “Sebk-i Hindî”de görülen teşbih ve istiare yoluyla gerçekleştirilen alışılmamış somutlaştırmaların aslında üslup ve estetik açısından edebiyatta bir ilerleme olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Divan edebiyatı üzerine yapılan çalışmalarda bugüne kadar en çok eksikliği hissedilen husus, şüphesiz üslup ve estetik merkezli çalışmaların kıtlığıdır. Bu konuda tatmin edici çalışmaların yapılabilmesinde divan şairlerinin birbirlerine yönelttikleri doğrudan veya bu yazıda söz konusu edilen dolaylı eleştirilerin önemini göz ardı etmek mümkün değildir.